

Το βιβλίο με τις 11 Ηθογραφίες λευκαδίτικες της Ανδρομάχης Φίλιππα-Χαριτωνίδου (1891-1969) έφερε στο λευκαδίτικο πολιτισμικό καλοκαίρι μια άγνωστη λογοτεχνική φωνή του Μεσοπολέμου: Η Λευκαδίτισσα Αρσακειάδα δασκάλα αναπαρίστα λογοτεχνικά τη Λευκάδα των παιδικών και των νεανικών της χρόνων, του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Μιλάμε με τον Τριαντάφυλλο Ε. Σκλαβενίτη, ιστορικό και Διευθυντή Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, τον Δημήτρη Σπ. Τσερέ, φιλόλογο και συγγραφέα και τον Βασίλη Φίλιππα, συντάκτη του Λεξικού της λευκαδίτικης ντοπιολαλιάς, τους επιμελητές του βιβλίου, που είναι και οι πρώτοι μελετητές των Ηθογραφιών. Ποια είναι η Ανδρομάχη και τι το βιβλίο είναι η πρώτη ερώτηση.

Τ. Ε. Σκλαβενίτης: Να σας ευχαριστήσουμε, αρχίζοντας, γι' αυτή την ευκαιρία που μας δίνετε να σας μιλήσουμε άλλη μια φορά για την πολιτισμική Λευκάδα την ώρα που κορυφώνονται οι εκδηλώσεις των Γιορτών Λόγου και Τέχνης και αρχίζει το 15ο Συμπόσιο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών: Δρόμοι και παράδρομοι της τοπικής ιστορίας: για τρεις μέρες (18-20 Αυγούστου) στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Λευκάδας (που συνδιοργανώνει το Συμπόσιο μαζί με τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση) 13 ερευνητριες και ερευνητές θα παρουσιάσουν τις ανακοινώσεις τους για θέματα ιστορίας της οθωμανοκρατούμενης Λευκάδας (1479-1684)

αλλά και της εποχής της Βενετοκρατίας (1684-1797) και της Αγγλοκρατίας (1810-1864), ενώ δύο ανακοινώσεις θα διερευνήσουν τις λογοτεχνικές αναπαραστάσεις της ζωής των ανθρώπων της πόλης της Λευκάδας από το τέλος του 19ου ως το τέλος του 20ού αιώνα: κείμενα αστικής λαογραφίας, διηγήματα αγροτικής και αστικής ηθογραφίας και σατιρικά κείμενα που αντικατοπτρίζουν τη λευκαδίτικη αστική ζωή και τους ανθρώπους της. Στο Συμπόσιο θα παρουσιαστεί και το βιβλίο της Ανδρομάχης Φίλιππα-Χαριτωνίδου, Ηθογραφίες Λευκαδίτικες, με 294 σελίδες, που επιμελήθηκε και εξέδωσε η ίδια. Εταιρεία, το οποίο περιέχει 11 ηθογραφίες και πλούσια επιλεγόμενα με τρεις μελέτες για τη συγγραφέα και το έργο της, οι οποίες αναδεικνύουν τις Ηθογραφίες ως απρόσμενα λογοτεχνικά πεζά κείμενα του Μεσοπολέμου (δημοσιεύτηκαν από το 1928 ως το 1936) στο πλαίσιο της εποχής της και της εξέλιξης της λογοτεχνίας στη Λευκάδα, στα Ιόνια και στην Ελλάδα γενικά, με τις ιδιομορφίες της φωνής του γενέθλιου τόπου στην αστική ηθογραφία, που αναφέρεται στην πόλη της Λευκάδας, τη Χώρα, με τις έντονες κοινωνικές ανακατατάξεις που αναπαριστώνται: η εποχή των αρχόντων που δύνει, των εμποροκτηματιών που ακμάζουν και των λαϊκών στρωμάτων που ανεβαίνουν. Ο πραγματολογικός και λαογραφικός υπομνηματισμός και το Λεξιλόγιο

της ντοπιολαλιάς βοηθούν τον αναγνώστη στην κατανόηση των Ηθογραφιών με τις φιγούρες των παρακμιακών στοιχείων της αρχοντικής τάξης, τις παρεκτροπές στη συμπεριφορά των λαϊκών στρωμάτων και τους ανθρώπους του ενεργητικού και του παθητικού κοινωνικού περιθωρίου της επαρχιακής αστικής καθημερινότητας.

Η συγγραφέας μας γεννήθηκε στη Λευκάδα, όπου φοίτησε στη δημοτική και μέση εκπαίδευση. Σπούδασε στο Αρσάκειο Αθηνών (1910-1913) και πήρε δίπλωμα πρωτοβάθμιας δασκάλας με άριστα. Παντρεύτηκε το 1920 τον Χαρίτωνα Χαριτωνίδη, καθηγητή της κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (1926-1940) και ακαδημαϊκό (1946) και ανέθρεψε δυο παιδιά. Δημοσίευσε δυο νουβέλες στο βιβλίο Η Μαννούλα. Γράμματα για τα παιδιά (Θεσσαλονίκη 1929) και άφησε ανέκδοτο το Κοντά στο τέλμα. Μυθιστόρημα για παιδιά, στα οποία κυριαρχεί ο λόγος του διδακτισμού και της δημιουργικής φιλανθρωπίας, σε αντιστοιχία με τις κοινωνικές της πεποιθήσεις και προσπάθειες, ενώ στις Ηθογραφίες λευκαδίτικες ψυχογραφεί ανθρώπους και ομάδες, κρίνει, κάποτε ειρωνεύεται, σπάνια υμνεί και δεν ωραιοποιεί ελέγχοντας τη νοσταλγία της για το γενέθλιο τόπο, παρουσιάζοντας νατουραλιστικά την κοινωνία του, τις συμπεριφορές και τις ιδιαιτερότητές τους.

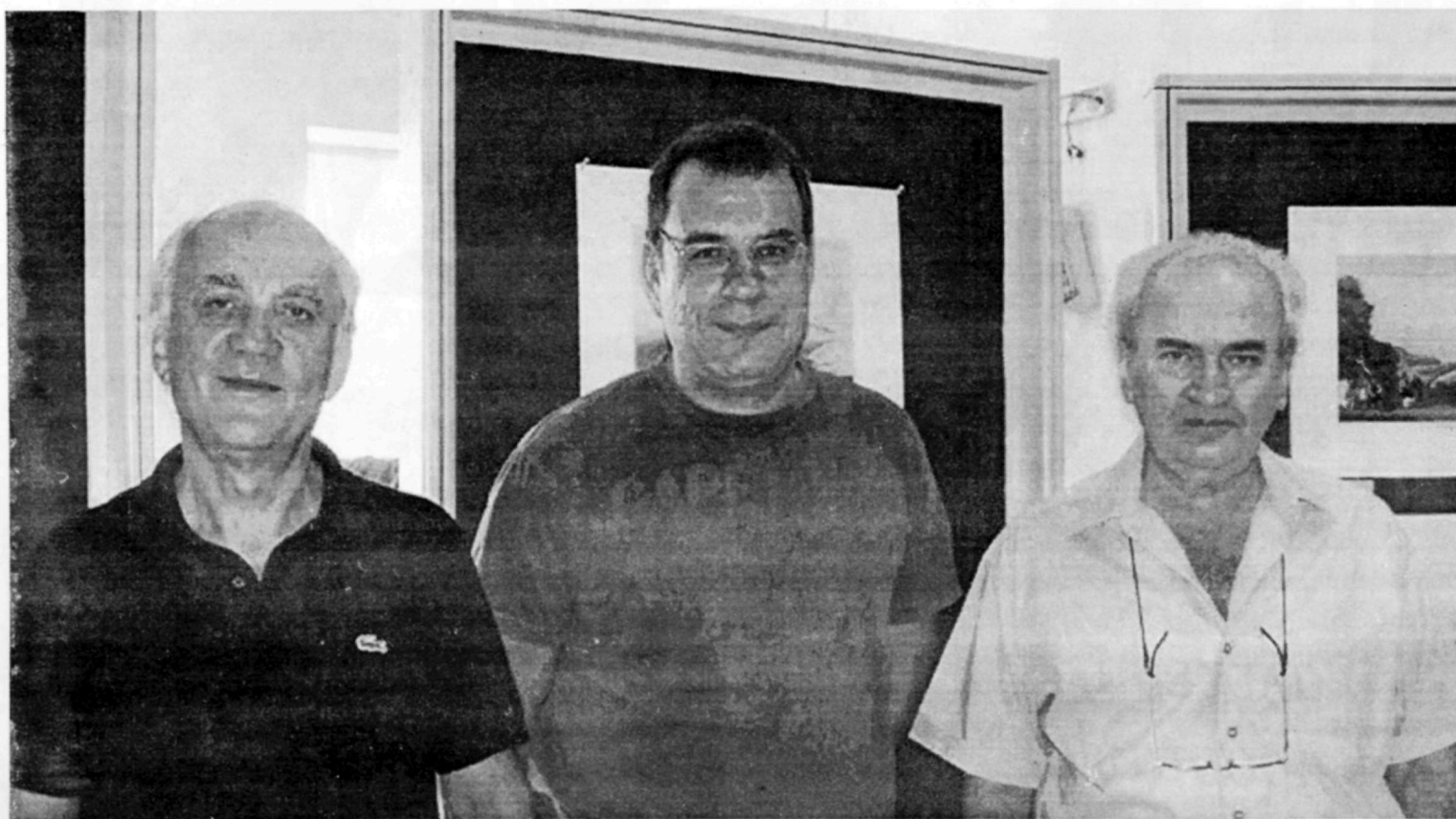
Πρόκειται λοιπόν για ηθογραφικά διηγήματα, κάτι σαν φολκλόρ, ή έχουν μεγαλύτερες φιλοδοξίες;

Δ. Σπ. Τσερέ: Ας το ξεκαθαρίσουμε ότι η Ανδρομάχη γράφει λογοτεχνία. Αυτό, αρνητικά διαβασμένο, σημαίνει ότι δεν θέλει να είναι μια απλή ηθογράφος με την προστιθέμενη στον όρο αρνητική απόχρωση του φολκλόρ και της γραφικότητας. Οι ηθογραφικές και λαογραφικές «ανησυχίες» της αποτελούν παραμέτρους της λογοτεχνικής της βούλησης, στην οποία υποτάσσονται ως θεραπευτικές της, έστω και ως θεραπευτικές πολυτελείας. Π.χ. η χρήση που κάνει στο λαογραφικό γλωσσικό υλικό της κινείται σταθερά εντός του πλαισίου του λογοτεχνικώς αποδεκτού: η εκφορά του από τα χείλη των λογοτεχνικών προσώπων της ταιριάζει με το χαρακτήρα τους και τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά. Το ίδιο κάνει και στη χρήση των άλλων, αστικών κατά βάση, λαογραφικών στοιχείων: τα ενσωματώνει, δεν τα βιάζει να χωρέσουν ως κοσμητικά απλώς του θέματός της αλλά όχι και ως οργανικά του στοιχεία.

Ποια είναι η λογοτεχνική της βούληση; Υπερβαίνοντας την ηθογραφική αναπαράσταση της λευκαδικής αστικής πραγματικότητας του τέλους του 19ου αιώνα και των δύο πρώτων δεκαετιών του 20ού -που είναι τα χρόνια της πτώσης της λευκαδικής τσιβιλιάς- να δει και να εκφράσει λογοτεχνικά, χωρίς τις ωραιοποιήσεις που εκβιάζει η μνήμη του γενέθλιου τόπου και της παιδικής ηλικίας, πώς αντανάκλαται αυτή η πτώση, και γενικά η εξωτερική πραγματικότητα, στις ψυχές των ανθρώπων, που ζουν στη Λευκάδα σ' αυτό το σταυροδρόμι της ιστορίας. Η ψυχογραφία λοιπόν αντί του φολκλόρ και ο νατουραλισμός αντί της εξιδανίκευσης. Και στην προσπάθειά της αυτή έχει πολλές ευτυχισμένες στιγμές.

Οι Ηθογραφίες έγιναν λευκαδίτικες χάρη στην προσπάθεια της συγγραφέως να αναπαραστήσει τον λευκαδίτικο αστικό χώρο και την κοινωνία του. Η ματιά της συγγραφέως είναι μερική ή συνολική;

Β. Φίλιππας: Η πόλη της Λευκάδας είναι για τη συγγραφέα μας ο μεγάλος καμβάς πάνω στον οποίο

Δ. Τσερές, Β. Φίλιππας, Τ. Σκλαβενίτης (από αριστερά)

Λευκαδίτικες», Λευκαδίτικου πολιτισμού

αποτυπώνονται η δράση και οι ιστορίες των λογοτεχνικών της προσώπων. Ο καμβάς αυτός της προσέφερε τη δυνατότητα να δημιουργήσει λογοτεχνία εδραζόμενη τόσο στις προσωπικές αναμνήσεις όσο και στην ιστορία και τη λαογραφία της γενέθλιας πόλης και των συμπεριφορών των κατοίκων της. Τα διηγήματά της αποτελούν κιβωτό μνήμης της πόλης, μνήμη συνοικιών, τοποθεσιών, εκκλησιών, οικοδομημάτων που δεν υπάρχουν πια, διαδρομών στον αστικό χάρτη, μα πάνω απ' όλα μνήμη των συμπεριφορών και των ιδιαιτεροτήτων. Η ματιά της βέβαια φωτίζει μερικά την ιστορία και τις συμπεριφορές. Δεν θα μπορούσε εξάλλου να γίνει αλλιώς. Η συγγραφέας δεν γράφει την ιστορία της πόλης ούτε κάνει λαογραφική ή κοινωνιολογική μελέτη. Η ίδια υπήρξε ολιγογράφος και η συγγραφική της καριέρα ανακόπηκε απότομα πριν ξετυλίξει όλο της το ταλέντο, αφήνοντας μας πιθανόν φτωχότερους και στο θέμα που μας αφορά. Στις ιστορίες της δεν ακουμπά πολλές συνήθειες και λαϊκά έθιμα, δεν ασχολείται με τα αστικά επαγγέλματα και τη θέση τους στον κοινωνικό ιστό αλλά ούτε και με πιο σημαντικά, όπως τη φτώχεια, την τοκογλυφία, τις ασθένειες (με πρώτη την ελονοσία), τις κοινωνικές συμπεριφορές των μπουρανέλων κ.ο.κ. Δεν εμβαθύνει επίσης για να ονοματίσει έστω τις ρίζες της κοινωνικής αδικίας, της κοινωνικής κινητικότητας αλλά και των πολυποικίλων εκφράσεων των τάξεων (αρχόντων, αστών και ποπολάρων) που έρχονται από το βενετικό παρελθόν του νησιού. Τα τελευταία βέβαια δεν αναιρούν την προσφορά της.

Μπορεί να επικοινωνήσει με αυτή τη λογοτεχνία ο σύγχρονος αναγνώστης και να τη χαρεί;

Δ. Σπ. Τσερές: Για τους συντοπίτες αναγνώστες της, και κυρίως τους αστούς με αστική οικογενειακή παράδοση, η εντοπιότητα των υποθέσεων της αποτελεί από μόνη της στοιχείο έλξης. Μέσα από τα διηγήματα της Ανδρομάχης με μικρές κινήσεις της μνήμης αναδύονται τα παλιότερα στρώματα της πόλης, τα επάλληλα στρώματα της συλλογικής μνήμης, όπως από παλιό παλίμψηστο και πρώτα οι «τόποι»: Η κεντρική πλατεία με τη

Φιλαρμονική να παίζει_ το «Μποσκέττο» και τα αρχοντικά που βρίσκονταν στον εφραπτόμενο δρόμο του_ οι βρύσες της κεντρικής αγοράς_ οι εκκλησίες με τις κοντράδες τους, ο Μαρκάς, η Ντουγάνα, τα πεζούλια του δρόμου του Κάστρου, η Καινούργια Χώρα, και άλλα μικρά σήματα του οικείου χώρου. Ύστερα οι άνθρωποι, κυρίως οι γυναίκες, η αναζήτηση των πραγματικών προσώπων κάτω από τα λογοτεχνικά προσώπια, η ομιλία τους, οι ενδυμασίες τους, η καθημερινή τους ζωή, τα πάθη τους, οι μικροκακίες τους και τα τραγούδια τους.

Από μόνη της βέβαια η εντοπιότητα δεν μπορεί να βαστάξει όλο το βάρος της λογοτεχνικής απαίτησης και να ικανοποιήσει τον μη Λευκάδιο αναγνώστη: το τελικό ζητούμενο είναι το κείμενο να εγκαταστήσει πειστικά το δικό του αυτόνομο σύμπαν, που να ενεργοποιεί την ευαισθησία μας, χωρίς αλλότρια εξωλογοτεχνικά στηρίγματα. Και νομίζω ότι η Ανδρομάχη, έχοντας εγκαταστήσει το δικό της «λογοτεχνικό σύμπαν», κερδίζει από την εντοπιότητα ό, τι της αναλογεί, χωρίς να την χρησιμοποιεί ως εξωλογοτεχνικό δεκανίκι. Οι Ηθογραφίες της, χάρη κυρίως στην ψυχογραφική της ικανότητα και στην ειρωνική της ματιά, υπερβαίνουν το τοπικό και χρονικό πλαίσιο της θεματικής τους αναφοράς και έχουν να παρουσιάσουν δείγματα εξαιρετικής λογοτεχνίας όπως «Ο Γιεπ», «Το Τριτσέντο» και «Το Φίκο-κο», που στέκονται επάξια δίπλα σε κείμενα πολλών γνωστών συγχρόνων της συγγραφέων χωρίς να έχουν ανάγκη τη μεροληψία του συντοπίτη.

Τελευταίο και ευκολότερο, φαντάζομαι, ερώτημα: Πόσο θα κερδίσουν οι λευκαδίτικες σπουδές και τελικά η αυτογνωσία του Λευκαδίτη από αυτό το βιβλίο;

Β. Φίλιππας: Το αναφέραμε και παραπάνω: η συγγραφέας δεν συγγράφει ιστορία ούτε λαογραφία. Τα διηγήματά της, όμως, έρχονται να επιβεβαιώσουν τα γραπτά και την έρευνα αλλά αποτελούν και πεδίο της τελευταίας. Είναι σημαντική πηγή για τη λαογραφία και τη χωροταξία της προπολεμικής πόλης, τον πολιτισμό και τις συμπεριφορές. Αντλούμε πληροφορίες

για τις συνοικίες και τις εκκλησίες, τους τόπους περιπάτου, την Αγορά-Παζάρι και για τόπους σβησμένους από το χάρτη και σχεδόν από τη μνήμη (Λέσχη «Ομόνοια», καθολική εκκλησία, «Μποσκέτο», «Μαρκάς» κ.ά.). Πληροφορίες επίσης για τη μουσική των τάξεων του άστεως και τη σημαντικότητα της Φιλαρμονικής, για το ιδίωμα της πόλης, για τη γυναικεία φορεσιά των ανώτερων τάξεων αλλά και για λαογραφικά στοιχεία όπως αυτά που αφορούν τη μαγγανεία, τα έθιμα θανάς και του γάμου, μα πάνω απ' όλα το αγιομαυρίτικο πείραγμα-δούλεμα που ασκούσαν από τους αγιοπάιδες-κονσόλους και τους μπουρανέλους της αγοράς, τους τρόπους έκφρασής του και τους στόχους του. Επίσης απ' αυτά αναδύονται η «ιδεολογία» της πόλης, η κοινωνική κινητικότητα, η παρακμή των παλαιών αριστοκρατικών οικογενειών και συνάμα η θέση τους για την τάξη του κόσμου και τις νέες εξελίξεις μα και η άνοδος των εμποροκτημάτων καθώς και η δυναμική εμφάνι-

ση της μεσαίας τάξης. Με όχημα τα διηγήματα ο Λευκαδίτης αναγνώστης μπορεί να κάνει παράλληλα και ένα ταξίδι αυτογνωσίας -μικρό ή μεγάλο ανάλογα με τις θελήσεις- μέσω της λογοτεχνικής οδού.

Τ. Ε. Σκλαβενίτης: Οι Ηθογραφίες Λευκαδίτικες είναι τα μοναδικά λογοτεχνικά πεζά κείμενα που αναπαριστούν την αστική Λευκάδα. Είχε προηγηθεί ένα διήγημα αστικής ηθογραφίας του Νικολάου Ι. Σταματέλου (1861-1889) και θα περάσουν δεκαετίες μετά την Ανδρομάχη για να δημοσιευτούν παρόμοια κείμενα. Γνωρίζουμε λοιπόν τώρα μια άγνωστη πεζογράφο, χαιρόμαστε τη λογοτεχνική της δημιουργία και συγχρόνως έχουμε μια αναπαράσταση της κοινωνίας της πόλης, της οποίας η εγκυρότητα και η ευστοχία αποδεικνύεται, όταν συγκριθεί με τη γνώση που προκύπτει από τη μελέτη των ιστορικών πηγών αλλά και των περιγραφών και των αναλύσεων των δημοσιογράφων, λαογράφων και ιστορικών όπως ο Πάνος Κουνιάκης, ο Πανταζής Κοντομίχης, ο Δήμος Μαλακάσης και ο Πάνος Ροντογιάννης. Οι Λευκαδίτες αποκτήσαμε ένα ακόμη όχημα για την αυτογνωσία μας με τη χάρη και την εμβέλεια της λογοτεχνίας.

B.B.

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΦΙΛΙΠΠΑ - ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΟΥ

ηθογραφίες λευκαδίτικες

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΕΥΚΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΑΘΗΝΑ 2010